

6. ЦДДАУ. — Ф. 871. — Оп. 1. — Спр. 90. — Арк. 1.
7. Там же. — Спр. 88. — Арк. 1.
8. Там же. — Спр. 90. — Арк. 1.
9. Демчук Е. Сергій Шелухін — Генеральний прокурор України // Вісник прокуратури. — 2001 р. — № 3. — С. 87.
10. ЦДАВОВУ. — Ф. 3695. — Оп. 1. — Спр. 172. — Арк. 61-64.
11. Там же. — Арк. 66.
12. Там же. — Арк. 190.
13. Демчук Е. Названа праця — С. 98.
14. Пятнадцатилетие историко-филологического общества при Императорском Новороссийском Университете. — Одесса, 1905. — С. 53.
15. Шелухін С. Україна — назва нашої землі з найдавніших часів. — Прага, 1936. — С. 30.
16. ЦДАВОВУ. — Ф. 3695. — Оп. 1. — Спр. 48. — Арк. 121.
17. Шелухін С. Немецкая колонизация на Юге России // Издание А. О. Южно-русского общества Печатного дела. — Одесса, 1915. — С. 48.
18. Демчук Е. Названа праця — С. 89.
19. Рада. — 1907. — № 56. — С. 4.
20. Державний архів Одеської області (ДАОО). — Ф. 45. — Оп. 5. — Спр. 14881. — Арк. 1.
21. ДАОО. — Ф. 45. — Оп. 5. — Спр. 14881. — Арк. 1.
22. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. — Т. 1. — К.: Наукова думка, 1996. — С. 239.
23. ЦДАВОВУ. — Ф. 3695. — Оп. 1. — Спр. 172. — Арк. 60-70.
24. Там же. — Арк. 71.
25. Демчук Е. — Названа праця. — С. 89.
26. Шелухін С. Державна мова на Україні // Нова рада. — 1918. — 8 вересня.
27. Рада. — 1907. — № 56. — С. 4.
28. Шелухін С. Україна — назва нашої землі з найдавніших часів. — Прага, 1936. — С. 11

С. В. Зборець

УПЛСР (БОРЬБИСТІВ) — ЛІКВІДАЦІЯ ЧИ ПОЛІТИЧНЕ ЗЛИТТЯ З КП(Б)У В 1920 РОЦІ: СУЧАСНА ІСТОРІОГРАФІЯ

Останніми роками, в умовах принципово нових можливостей розвитку історичних досліджень, зосередження суспільної уваги на найважливіших віхах 80-річної давності, активізувалася дискусія навколо діяльності та ліквідації в 1920-х роках прокомуністичних

партій в Україні взагалі і УКП (боротьбистів), УПЛСР (борьбистів) зокрема. Природно, це веде до збагачення поглиблення висновків у вивченні надзвичайно складної і суперечливої сторінки вітчизняної історіографії [16, 859]. Це також приносить позитивні зрушення для багатопартійного сьогодення, коли на теренах України діють знову десятки і десятки різних нових політичних партій, багато яких є спадкоємцями світогляду, політики і тактики тих партій, які діяли на початку століття. Ось чому цілком закономірно, що історія діяльності та ліквідації політичних партій України в першій чверті ХХ ст. завжди була і буде в центрі уваги суспільно-політичних діячів, істориків, політологів України та світової наукової громадськості. Тому розглянемо питання про УПЛСР(б) — ліквідація чи злиття з КП(б)У. Простежемо взаємовідносини УПЛСР(б) з панівною КП(б)У, звернемося до ліквідації прокомуністичної партії боротьбистів. Проаналізуємо сучасні досягнення фахівців з даної проблеми.

Нагадаємо, що історія ліквідації УПЛСР(б) як і інших прокомуністичних партій радянської наукою або зовсім не висвітлювалася, або розкривалася в суто негативному плані, однобічно. Це пояснювалося тим, що власна безпека вимагала обходити цю проблему стороною, обмежуватися загальними міркуваннями або спиратися на безпрограшну схему “про керівну і спрямовуючу роль”. Ліквідація партії боротьбистів зображувалася цілком закономірним явищем, внаслідок дрібнобуржуазного характеру цієї партії, яка отримала ідейно-політичне банкрутство [6].

У сучасній українській історіографії домінує положення про те, що партія боротьбистів була ліквідована більшовиками, які проводили відносно неї підступну політику, спрямовану на встановлення однопартійної тоталітарної системи влади в Україні [1; 18]. Разом із тим є і інша точка зору, яка пояснює ліквідацію УПЛСР(б) внаслідок діяльності не тільки більшовиків, але й самих лідерів партії боротьбистів, які свідомо й цілеспрямовано йшли на самоліквідацію своєї партії і вступу до КП(б)У [2; 10]. Інші фахівці вважають, що вони зійшли з політичної арени внаслідок дій більшовиків, які застосовували засоби терору [8; 11; 19].

Партія боротьбистів (від назви друкованого органу партії — “Борьба”) займала друге, після УКП (боротьбистів) місце у лівому табо-

рі соціалістичних, прорадянських партій. Улітку 1920 р. УПЛСР (борьбистів) поглинули більшовики.

На сьогодні літератури про ліквідацію та про діяльність партії боротьбистів, що ґрунтується на всебічному неупередженому вивченні документів, джерел, на жаль, ще дуже мало. Можливо, це пов'язано з тим, що УПЛСР (борьбистів) була створена навесні 1919 р. лівими російськими есерами, що діяли в Україні. Але партія боротьбистів мала вагомий вплив на українське населення, енергійно воювала з німецькими окупантами, Гетьманщиною, Директорією, денікінцями тощо.

Проблема ліквідації української партії лівих соціалістів-революціонерів спочатку розглядалася в статтях, які дали змогу конкретизувати взаємовідносини КП(б)У з УПЛСР (борьбистів). Заслужують на увагу праці Ф. Рудича [15], М. Панчука [9], Д. Розовика [14], В. Яценка [20]. Проте цілісної історії ліквідації партії боротьбистів вони не містять.

Ф. Рудич зараховує УПЛСР (борьбистів) до складу партнерів КП(б)У. І саме це партнерство, на погляд автора, вплинуло на самоліквідацію партії боротьбистів та переходу частини її членів до лав КП(б)У [15, 77]. Ще в березні 1920 р., на IV конференції КП(б)У обговорювалося ставлення до інших партій, де мова йшла і про партію боротьбистів: “Необхідно залучити в партію усіх тих нечисленних елементів боротьбистів, які насправді розривають з контрреволюційною ідеєю народництва та протиставлення села місту і цілком переходять на комуністичну платформу” [13, 93]. Ф. Рудич звертає увагу на те, що було б помилковим висновком звинувачувати тільки протиборство більшовиків. Партія боротьбистів, вказує він, припинила політичну діяльність із причин втрати перспективи розвитку, довіри мас та соціальної бази [15, 77].

Деякі аспекти вивчення проблеми ліквідації партії боротьбистів розкриті також у статті М. Панчука [9]. Автор укажує, що УПЛСР(б) з самого заснування стала на платформу радянської влади й заявила про готовність співпрацювати з КП(б)У. Підхід КП(б)У до проблеми політичного партнерства з УПЛСР(б), стверджує дослідник, зумовлювався вагомими переконаннями. По-перше, партія боротьбистів із кожним днем слабшала внаслідок відходу від неї робітничих і селянських мас, переорієнтації останніх на більшовиків. А, по-

друге, угода з борьбистами свідчила б про визнання ними соціальної революції [9, 89], підвищувала б “їх престиж перед тими групами робітників і селян, які ще йдуть за ними” [12, 79].

У статтях Д. Розовика, В. Яценка автори лише частково пригадують про ліквідацію УПЛСР(б). Так Д. Розовик, констатує той факт, що згідно з рішенням IV Всеукраїнського з’їзду УПЛСР, борьбисти самоліквідувалися і частина з них влилася в КП(б)У [14, 36]. Тактична лінія більшовиків щодо ліквідації УПЛСР борьбистів розглядається в статті В. Яценка [20, 80].

Надзвичайно важливими для розуміння сутності ліквідації УПЛСР (б) є історичні аспекти робіт С. Кульчицького [5], В. Кременя [4] та інших. У своїх ґрунтовних працях автори побіжно торкаються взаємовідносин УПЛСР (борьбистів) з панівною КП(б)У, звертаються до ліквідації партії борьбистів. Щоб оцінити, яким викликом було для більшовиків саме існування будь-якої політичної партії незалежно від її класової, національної або ідеологічної приналежності, треба глибше розібратися у створеному В. І. Ленінін режимі так званої “безпосередньої демократії” — наполягає видатний історик С. Кульчицький [5, 243]. Розглядаючи інші партії на комуністичній платформі як небажаних конкурентів, більшовики все-таки дозволяли діяти борьбистам, укладали з ними угоди, приймали без усякої вдячності їхню підтримку і підводили до ліквідації. Повертаючись в Україну після розгрому А. Денікіна, більшовики поставили як одне з головних завдань — організаційне злиття інших комуністичних партій з КП(б)У. Згідно з цим, слідом за борьбистами, КП(б)У поглинула нечисленну партію борьбистів. У червні 1920 р. борьбисти змушені були прийняти рішення про саморозпуск і входження в КП(б)У за індивідуальними заявами [5, 251].

Дослідник В. Кремень стверджує, що принципове сучасне трактування та відповідне визначення подій 20-х років потребують уваженого врахування досить складних політичних обставин. Надаючи політико-історичний аналіз подій 1917-1920 р., автор характеризує положення і ліквідацію опозиційних партій в 1920-х р. взагалі, майже не зупиняючись на них докладно. Але разом із тим автор підкреслює, що в лавах соціалістичних партій (в тому разі і борьбистів) виявилися недоліки в організаційному й кадровому забезпеченні. Головне, що непослідовність і відверті зволікання з ви-

рішенням соціальних завдань, йшли всупереч настроям та інтересам мас. Тому у вирішальний момент вибору перспективи суспільно-політичного розвитку ці недоліки й призвели до конфлікту між партійними “верхами” і “низами” [4, 328] та самоліквідації партії. Підводячи підсумок, В. Кремень наполягає, що лишаючись на засадах науки, не можна заперечити того факту, що під час революції досить великий сегмент політично активних і національно-свідомих українських сил (лідери партій боротьбистів, боротьбистів тощо) прийняли так звану радянську платформу. Втім вони обстоювали інакшу, демократичнішу, більш децентралізовану політичну організацію на українських землях ніж більшовики [4, 438].

Високим фаховим рівнем, глибиною аналізу та ґрунтовністю міркувань виділяються монографії О. Бриндака [1], Р. Ветрова [2]. Дослідники докладно розглядають ліквідацію багатопартійності в Україні в 1920-1925 рр. та окремо зупиняються на кожній опозиційній партії, в тому разі і УПЛСР (борьбистів). Автори однаково стверджують, що певну роль у ліквідації партії боротьбистів зіграли більшовики, але підходять до цього важливого питання вони по-різному.

Серед сучасних дослідників ліквідації багатопартійності в Україні в 1920-х рр., найбільш повну картину ліквідації УПЛСР (борьбистів) надає О. Бриндак [1]. На IV Всеукраїнському з’їзді рад боротьбистська партія вустами А. Арнаутова заявила, що УПЛСР(б) не має ніяких розходжень з КП(б)У. Рада партії боротьбистів у травні 1920 р., взяла курс на злиття з КП(б)У. Можна погодитися з автором, що час для проведення злиття було обрано дуже вдало. УПЛСР(б) була ослаблена чистками і мобілізаціями на польський фронт. Автор досить докладно розглядає рішення ради партії боротьбистів, що призвели до паралічу багатьох партійних організацій, особливо тих, які не поділяли позицію керівництва (наприклад, Катеринославської) [1, 107].

Надалі О. Бриндак доводить, що вже 15 липня 1920 р. IV Всеукраїнський з’їзд УПЛСР(б) проголосив лінію на самоліквідацію. Але це не було кінцем партії, як зазвичай зображують. Фінальними акордами для УПЛСР(б), на погляд О. Бриндака, були повідомлення такого змісту, як наприклад, телеграма №289: “Первомайської організації боротьбистів більше немає”. А 25 серпня закінчи-

ла своє існування і губтрійка. Це і було справжнім кінцем партії боротьбистів.

У конференція КП(б)У в листопаді 1920 р. схвально оцінила результати об'єднання з “кращими елементами інших партій” (боротьбистами, комуністичним Бундом, боротьбистами, деякими меншовиками) [1, 109].

Багато уваги питанню ліквідації УПЛРС (боротьбистів) приділив історик Р. Ветров. Автор погоджується, що на початок 1920 р. в рядах партії налічувалось близько 7700 боротьбистів, але до літа їх число дуже скоротилося у зв'язку з ідейною кризою, що охопила партію. Ліва течія УПЛРС завжди підтримувала більшовиків, активно боролася за встановлення радянської влади. Тому КП(б)У завжди проводила тактику підтримки лівих, дійсно революційних елементів цієї партії [2, 188]. Після тривалої внутріпартійної дискусії, переборовши опір правої частини, наполягає дослідник, значна більшість боротьбистів рішуче висловилися за самоліквідацію партії. Що й було затверджено на IV з'їзді УПЛРС (боротьбистів) у 1920 р. Усі кращі революційні елементи боротьбистів були прийняті до КП(б)У. Найбільш відомі лідери цієї партії, як Є. Терлецький, М. Алексеев, були введені — перший — до складу ЦК КП(б)У, другий — кандидатом у члени ЦК Компартії України.

Що стосується правих боротьбистів, які відмовлялися від входження до КП(б)У, то вони скликали 8 вересня 1920 р. свій нелегальний з'їзд УПЛРС, проголосивши на ньому своїм основним завданням боротьбу за повалення радянської влади в Україні [2, 189]. Але ЧК заарештувала весь склад з'їзду, а 15 осіб були засуджені “до кінця громадянської війни.” Праві боротьбисти були оголошені ворогами радянської влади [7, 219]. Таким чином, доводить Р. Ветров, більшовики отримали ще одну, вже другу важливу політичну перемогу, здійснивши ліквідацію впливової партії боротьбистів. Ця перемога ще більше посилила лави КП(б)У, котра все швидше перетворювалася у монопольну партійну силу в Україні.

Разом із тим слід пригадати про роботу відомого дослідника В. Солдатенка “Українська революція. Історичний нарис”. У книзі багато уваги приділяється внутрішньому партійному становищу, діяльності різних політичних течій і груп всередині самих українських партій, їх еволюції вліво або вправо, та показується,

як це позначалося на долі української революції. Ця робота має дійсно принципове, методологічне значення при зображенні діяльності та ліквідації українських політичних партій, у тому числі і УПЛСР(б) [15].

Нестандартною постановкою питання відрізняються наукові розвідки Л. Маймескулова, А. Рогожина, В. Сташиса [7], В. Ченцова [18], колективної монографії під редакцією В. Смолія [11]. Дослідники вивчають проблеми ліквідації УПЛСР(б) внаслідок діяльності каральних органів, які були основним “знаряддям ліквідаційної кампанії”. У монографії Л. Маймескулова та інших з історії Всеукраїнської надзвичайної комісії, окремим розділом виділено проблему ліквідації “антирадянських” партій. Однак це питання стосовно УПЛСР(б) висвітлювалося побіжно [7]. У колективній монографії “Політичний терор і тероризм в Україні XIX — XX ст: історичний нарис” без сумніву чільне місце посідають проблеми державного терору, політичного та фізичного винищення конкурентних партій, також і УПЛСР(б) [11].

Переслідування партії боротьбистів із боку більшовиків та утвердження політичної монополії комуністичної партії докладно розглядає В. Ченцов. Об’єктом політичної репресії більшовиків у 20-ті роки була УПЛСР (борьбистів), яка за глибоким переконанням комуністів була небезпечною партією, бо спиралася на найбільш багаточисленний робітничий клас населення [18, 313]. Таку думку доводить, спираючись на архівні матеріали В. Ченцов. КП(б)У позбавлялася основних конкурентів — УКП(б), УПЛСР (борьбистів). Отже, у червні 1920 р. ЦК КП(б)У і ЦК партії боротьбистів дійшли згоди про саморозпуск УПЛСР(б) і входження її кращої революційної частини до КП(б)У. IV з’їзд УПРЛС(б), виконуючи умови домовленості, висловився за самоліквідацію партії [18, 314]. Входження боротьбистів до КП(б)У здійснювалося за індивідуальними заявами. Пізніше, як зазначає В. Ченцов, під час чисток більшовицької партії, колишні боротьбисти, як і боротьбисти першими виключалися з лав КП(б)У як неблагонадійні особи [18, 316].

Останнім часом у науковій літературі з’явилися численні партійні документи перших українських політичних партій початку XX ст. [12; 13; 17]. Слід також сказати, що проблеми ліквідації УПРЛСР(б) розглядають й автори сучасних навчальних посібників

та довідників з історії України. Серед причин саморозпуску партії боротьбистів виділяють не тільки більшовицьку підступність, а й ідейну кризу в лавах партії. Наприклад, в “Політичній історії України” доводиться, що блокування більшовиків із боротьбистами на початку 1920 р. було ситуативним, тактичним. ЦК КП(б)У ініціював ліквідацію партії боротьбистів на умовах вступу її членів до КП(б)У. У партії боротьбистів почались хитання, внутріпартійна диференціація, масовий вихід з її лав. За цих умов IV з’їзд боротьбистів прийняв рішення про самоліквідацію УПЛСР (боротьбистів). На рішення партії про саморозпуск вплинув і постулат Комінтерну про необхідність задля збереження єдності революційних лівих сил лише однієї комуністичної партії в кожній країні [10, 266]. В іншому виданні колектив авторів доводить, що в Україні, на літо 1920 р. УПЛСР(б) після КП(б)У та УКП(б) на той час була третьою за впливом політичною силою, проте рішенням свого IV з’їзду вона самоліквідувалася. Права частина УПЛСР незабаром була ліквідована надзвичайною комісією. Це сталося після того, як залишки боротьбистів у вересні 1920 р. на III Всеукраїнській конференції партії поставили завдання повалення радянської влади в Україні [3, 46].

Зараз з’являються кандидатські і докторські дисертації, присвячені ліквідації багатопартійності та встановленню однопартійної комуністичної системи влади в Україні на прикладах ліквідації більшовиками опозиційних партій, також і УПЛСР (боротьбистів) [8]. Це свідчить про те, що історія ліквідації політичних партій початку ХХ ст. активно вивчається сучасниками і має не тільки наукове, а й політичне значення для модерної України.

Література:

1. *Бриндак О.* Ліквідація більшовиками політичної опозиції та встановлення однопартійної системи в Україні в 20-ті роки ХХ століття. — *Одеса, 1998.* — 183 с.
2. *Ветров Р., Донченко С.* Політичні партії України в першій чверті ХХ століття (1900-1925 рр.). — *Дніпропетровськ-Дніпродзержинськ, 2001.* — 245 с.
3. *Головченко В. І., Демиденко В. В., Єрмолаєв В. М., Рубаник В. Є.* Українські політичні партії кінця ХІХ — першої половини ХХ ст.: довідник. — *Харків, 1994.* — С. 46.
4. *Кремень В., Ткаченко В.* Україна: шлях до себе: проблеми суспільної трансформації. — *К., 1999.* — 439 с.

5. *Кульчицький С.* Комунізм в Україні. Перше 10-річчя (1919-1928 рр.). — К.: Основи, 1996. — 396 с.
6. *Курас И. Ф.* Торжество пролетарского интернационализма и крах мелкобуржуазных партий на Украине. — К., 1978. — 315 с.
7. *Маймескулов Л., Рогожин А., Сташиц В.* Всеукраинская чрезвычайная комиссия (1918-1922). — Харків, 1990. — С. 219.
8. *Остапенко Я.* Ліквідація більшовиками опозиційних партій в Україні (1920-1925) /Автореф. дис... канд. іст. наук. — Харків, 2000. — 19 с.; *Козак О.* Багатопартійність на Україні (1917-1925). Історіографія проблеми. /Автореф. дис... канд. іст. наук. — Харків, 1999. — 16 с.; *Стрилець В.* Державотворча діяльність політичних партій України (1917-1920 рр.) /Автореф. дис... канд. іст. наук. — К., 1992. — 18 с.
9. *Панчук М.* Партії українського національного комунізму // НПППІ. — 1992. — №172. — С. 85-105.
10. *Політична історія України:* Посібник. — К., 2001. — 487 с.
11. *Політичний терор і тероризм в Україні XIX-XX ст.:* Історичні нариси. — К., 2002. — 952 с.
12. *Постановление II съезда КП(б)У об отношении к партиям левых эсеров, левых бундовцев и другим партиям, стоящим на советской платформе* // Комуніст України. — 1991. — №3. — С. 79.
13. *Резолюція IV конференції КП(б)У об отношении к другим партиям* // Комуніст України. — 1991. — №4. — С. 92-94.
14. *Розовик Д.* Участь політичних партій та громадських організацій України у національно-культурному будівництві (1917-1920 рр.) // Грані. — №2 (16). — 2001. — С. 33-39.
15. *Рудич Ф.* КП (б)У и другие политические партии: партнерство или противоборство? // Коммунист Украины. — 1991. — № 3,4. — С. 73-83, 85-94.
16. *Солдатенко В.* Українська революція. Історичний нарис. — К., 1999. — 973 с.
17. *Самостійна Україна:* Збірник програм Українських політичних партій початку ХХ століття. — Тернопіль, 1991. — 82 с.; *Багатопартійна українська держава на початку ХХ століття.* Програми документи перших українських політичних партій. — К., 1992. — 68 с.; *Українські політичні партії кінця ХІХ — початку ХХ століття.* Програмові і довідникові матеріали. — К., 1993. — 108 с.
18. *Ченцов В.* Політичні репресії в Радянській Україні в 20 рр. — Тернопіль, 2002. — 482 с.
19. *Шаповал Ю.* Україна 20-50-х років: сторінки ненаписаної історії. — К., 1993. — 351 с.
20. *Яценко В.* Українські партійно-політичні сили в 1917-1920 рр.: особливості структуризації // Вісник Дніпропетровського ун-ту. Історія і археологія. — Дніпропетровськ, 1998. — №4. — С. 72-83.